

דקדוקי קריאה והדרכה לקורא בציבור בפרשת ויחי בהפטרה ובראשון של שמות

מז ל	אָעֶשֶׂה: העי"ן בחטף סגול כן הוא במדויקים
מז לא	הַשְׁבֵּעָה לִי וַיִּשְׁבַּע לוֹ: שני לשונות השבועה כאן הן מלרע, ומוטעמות בטעם מפסיק
מח ו	וּמִוֹלְדֹתָיָהּ אֲשֶׁר-הוֹלְדָתָּ: הדלת"ן בשוא נח ¹
מח ז	מָתָהּ: ההטעמה במ"ם. כדי למנוע טעות – בחלק מהחומשים נוספה תלישא גם במ"ם ²
מח ט	אֲשֶׁר-נָתַן-לִי... קָחֶם-נָא: געיה בנ"ן ובקו"ף בהתאמה. וַאֲבָרְכֶם: הרי"ש בשווא נע והכ"ף בצירי
מח יד	שָׁכַל: שי"ן שמאלית
מח טו	וַיִּבְרָךְ: במלעיל והרי"ש בסגול
מח טז	וַיִּקְרָא: וא"ו החיבור מנוקדת בשווא
מח יט	יְהִי-לָעַם: געיה ביו"ד הראשונה ודגש חזק בלמ"ד מדין דחיק. וְזָרְעוּ יְהִי מְלֹא-הַגּוֹיִם: טעם טפחא בתיבת וְזָרְעוּ
מח כ	בָּךְ: הבי"ת בטעם רביע, אין להשגיח בגרשיים של קורן. יִשְׁמְךָ: המ"ם בשוא נע כי השי"ן בחירק מלא ³
מח כב	וְאָנִי: בגרשיים, אין להשגיח ברביע של קורן. שָׁכַם אֶחָד: האל"ף והחי"ת בפתח
מט ג	בְּכָרִי אֶתָּה: שתיהן במלעיל. וַיִּתֵּר עָז: העי"ן בקמץ גדול ולא בחולם
מט ו	וַתַּחַד: מלרע הטעם בחי"ת. הָרְגוּ אִישׁ: טעם נסוג אחור לה"א הרי"ש בשווא נע. עֲקְרוּ-שׂוֹר: דגש חזק בקו"ף והשווא תחתיה נע
מט ט	מִטָּרֶף בְּנֵי עֲלִיתָ: טעם טפחא בתיבת מִטָּרֶף
מט י	מִיָּהוּדָה: מ"ם בחירק מלא, אין לבטא שווא ביו"ד. יִקְהֶת: דגש חזק בקו"ף והשווא תחתיה נע
מט יג	יָמִים: יש להדגיש את המ"ם להבדיל מרבים של יום: יום/ימים – יָמִים/יָמִים
מט יז	עֲקִבִי-סוֹס: דגש חזק בקו"ף והשווא תחתיה נע
מט כ	מִעֲדֹנֵי-מֶלֶךְ: העמדה קלה במ"ם הראשונה למנוע הבלעת העי"ן החטופה
מט כג	וַיִּמְרָרוּ: היר"ד בשווא נח ורי"ש ראשונה בשווא נע
מט כד	אֲבִיר: הבי"ת רפה ללא דגש
מט כה	וַיַּעְזְרֶךָ: עי"ן בשוא נח, זי"ן בשוא נע, כ"ף סופית דגושה. יש להיזהר מתופעת 'הדבקין' בקריאת פסוק זה (בדומה לכל קריאה אחרת), דהיינו, לתת רווח בין מילים שאות עלולה להיבלע ביניהן למשל: שמים // מעל וכד'. וַיִּבְרָכְךָ: רי"ש בשווא נע וכ"ף סופית דגושה
מט כז	יִטְרֶף: הרי"ש בקמץ רחב ⁴ . יֹאכֵל עֵד: טעם נסוג אחור ליו"ד

¹ יש משתבשים לקרוא ומולדתך והפכו את השוא הנח לנע [בקריאת סגול] ואת הנע לנח!

² מעניין, שגם בתנ"ך ברויאר ודותן ובר-אילן שנמנעים מסימון כפול של תלישא ושאר הטעמים המסומנים בראש המילה או בסופה – כאן מסמנים תלישא גם על המ"ם.

³ כלומר התנועה הגדולה של החירק. הובהר כאן כמה פעמים כי הכתיב המופיע במקרא כשהוא חריג מבחינה דקדוקית אינו קובע אם זו תנועה גדולה או קטנה.

מט ל אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי-מִמְרָא: המרכא במילה אֲשֶׁר⁵

מט לג וַיֵּאָסֶף: במלעיל

נ ב הַרְפָּאִים: הפ"ה בשווא נע בניגוד להרגל

נ ז וְכָל זִקְנֵי אֶרֶץ-מִצְרַיִם: טפחא בתיבה וְכָל

נ יד קִבְרָו: הקו"ף בקמץ קטן

נ יז אֲנָא: מלרע, הטעם בנו"ן, יש להעמיד קלות גם את האל"ף

נ כא וַיִּנְחָם: במלרע⁶

נ כד וְאֵלֶּה־יָם: האל"ף כלל אינה נשמעת. וְהַעֲלָה: העמדה קלה בה"א למנוע הבלעת העי"ן החטופה,

בדומה לו גם בפסוק הבא וְהַעֲלִיתֶם

הפסרת ויחי מלכים א ב:

ב ג וַעֲדוּתָיו: הדלי"ת בשווא נע והוי"ו נקראת בחולם, במבטא "ישראל": Ve'edeVotav

ב ה אֲשֶׁר-עָשָׂה לִי: טעם קדמא נסוג אחור לעי"ן. וַבִּנְעֻלָּו: אע"פ שיש געיא (מתג) בוי"ו – הבי"ת בשווא נח

ב ז בְּבִרְחֵי: בי"ת שנייה בקמץ קטן

ב ח קָלְלָנִי: געיה בקו"ף ושווא נע בלמ"ד. וְאֶשְׁבֵּעַ: טעם קדמא בשי"ן והעמדה קלה בבי"ת

ראשון של שמות:

א ג יִשְׂשַׁכָּר: כבר כתבנו בפרשיות ויצא-וישלח לקרוא יִשְׁכָּר והשי"ן השנייה כאילו אינה קיימת

א י הָבָה נְתַחֲכֶמָה: הנ"ן רפויה⁷

טיפת דיו של רש"י – הרב יצחק ישעי' וייס גאב"ד נווה אחיעזר

פרשת ויחי – פרשה סתומה

וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגו' (בראשית מז, כח). ברש"י: **ויחי יעקב**, למה פרשה זו סתומה, לפי שכוין שפטר יעקב אזינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מלכת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר שצקש לגלות את הקץ לבנינו ונסתם ממנו:

מקור הדברים במדרש רבה ותנחומא ישן ריש הפרשה. ונתקשו המפרשים ונדחקו מה הכוונה 'פרשה זו' במדרשים אלו ורש"י, שהרי הפרשיות לענין כתיבת הספר תורה, כלומר שצריך לעשות ביניהם רווח י"א אותיות בסתומות או עד סוף בשורה בפתוחות, נמסרו למשה מסיני, [והמהר"ל בגור אריה כאן דעתו שנמסרו על ידי עזרא הסופר], וכאן בספר תורה אין מניחים כאן שום רווח, אף לא כבסתומה, ומנין לנו בכלל שיש כאן פרשה. ואילו החלוקה לפרשיות השבוע [=סדרים, ובפי האשכנזים סדרות] היא חלוקה מאוחרת, להרא"ם נתקנה על ידי עזרא הסופר [ולא ידוע לי מקורו], ואילו להרמב"ם ורשב"ם היא ממנהג הקהילות, ובגמ' מגילה כט,ב איתא שבני מערבא היו מסיימים התורה אחת לשלוש שנים, וא"כ נחלקה אצלם התורה לקנ"ד סדרים, ויש שנהגו לסיים מידי שלוש שנים ומחצה [פעמיים בשמיטה]. ויתכן לפי מנהגם שכאן אין כלל תחילת סדר. אם כן מה מקום לדייק מדוע יש סתומה בתחילת פרשה זו, הן מסורת הכתיבה בלי ריווח קדמה לקביעת חלוקת הסדרות. הרא"ם מסביר שלא תקנו לחלק לסדר חדש אלא במקום שיש ריוח פרשה בספר התורה, וא"כ כיון שקבעו כאן

⁴ לו היתה המילה יטרף מוקפת לזו הבאה אחריה, היינו דנים אותו בקמץ חטוף.

⁵ בדפוס ונציה בטעות המרכא במילה פְּנֵי.

⁶ בשונה מזולתו בפרשת כי תישא, שם מילה שונה לחלוטין, וַיִּנְחָם. אצלנו בבנין פיעל שם בבנין נפעל.

⁷ בחלק מהדפוסים, הנ"ן דגושה אך אין זה הנוסח המדויק, בכתר ארם צובה אין דגש.

תחילת סדר [פרשת השבוע] על כרחך היה להם בקבלה שיש כאן פרשה על אף שלא מצינו ריוח בספר התורה, וזו השאלה למה פרשה זו נתחלקה במקום סתום. וכעין זה ביארו שאר מפרשי רש"י. וראה באריכות בנספחות לחומש עם רש"י השלם.

ולדבריהם אין כוונת רש"י לפרשיות סתומות ופתוחות שבס"ת, שהרי מנין שיש כאן בכלל פרשה. אלא על כרחך רש"י באמרו 'פרשה' כיון ל'סדר', כלומר למה אנו מתחילים לקרות בציבור במקום שלא נמסר שום הפסק ריוח בספר התורה.

ומלבד הדוחק הנזכר, ממנהג בני מערבא. כמדומה לי שלא מצינו בשום מקום ברש"י ובחז"ל שהחלוקה לפרשיות השבוע קרויה בשם 'פרשה', ובכל מקום הוא קרויה 'סדרה' או 'סדר'. [מלבד במסורה, שם מכונה החלוקה לנ"ד או נ"ג שבועות כמנהג בני בבל 'פרשה', והחלוקה לקנ"ד שבועות כמנהג ארץ ישראל 'סדר' כדי להבדיל ביניהם].

א"ה. לקט יושר חלק א (אורח חיים) עמוד יב ענין ד ואח"כ היה מעביר **חסדרה** בפי רש"י מקצתה או כלה. לשון זו נוהגת גם בימינו בחוגים מסוימים. לגבי 'סדר' בכתבי היד של המקרא מסמן מקום שכנראה שימש להפסקה, ולפעמים הוא באמצע עניין. עיין על זה בהקדמת תנ"ך קורן.

ולולי דמסתפינא לומר דבר חדש שלא עלה בדעת המפרשים, הייתי אומר שחז"ל לא כיוונו כלל לחלוקה לפרשיות השבוע, אלא באו להסביר מדוע לאחר שבסוף פרשת ויגש מסתיים ענין חלוקת התבואה למצריים וכאן מתחיל ענין חדש לגמרי של פטירת יעקב, ולא מצינו בכל התורה שסיפור שני עניינים שונים לגמרי לא חולק לשתי פרשיות, ואילו כאן נמסרה פרשה ארוכה מן ואת יהודה שלח לפנוי [לעיל מו, כח] ועד ויחי אחרי הדברים [להלן ריש פמ"ח]. ונכללו בה ביאת ישראל למצרים ופגישתם עם פרעה, ענין לקיטת הכסף ומכירת התבואה ושבועת יוסף לאביו, כולם בהמשך אחד, והריוח שמצוי תמיד בין פרשה לפרשה אם מעט כבסתומה או הרבה כבפתוחה סתום כאן, וה'פרשה' כלומר ההפסק הראוי, היא סתום.

א"ה. אני מסכים שכללית הפתוחות והסתומות מחלקים את התורה ל'פסקאות', אבל לפעמים יש פתוחות וסתומות במקומות שאינם צפויים. וגם להיפך לא רק כאן, עניינים שונים או מצוות שונות שאין ביניהם כל פרשה. זכר לדבר פרשות ויצא ומקץ ללא כל הפסקה [הערת הרב יי וייס נר"י: אבל עדיין אנו דורשים ומחפשים טעם. מה שאין כן בהפסקה ברורה. העניינים קשורים בהשתלשלות המאורעות. ועדיין יש ליתן טעם מדוע לא ניתן ריוח להתבונן ביניהם כך שמובנת התמיהה על העדר ריוח בין ויחי לויגש], ועל זה ראיתי כמדומה הסבר בדרך הדרש.

ואע"פ שאין לי ראייה לדבר, זכר לדבר מצאתי בדברי הרשב"ם, אשר כידוע קיצר מאוד, ורמיזותיו מכוונים כלפי רש"י ושאר המפרשים, וכתב כאן בזה הלשון, ועיקר התחלת פרשה זו מן וישב ישראל בארץ מצרים וגו' [שהוא הפסוק הקודם], כי עליו מחובר ויחי יעקב, אלא שלא רצו הקהלות לסיים פרשת ויגש בותחי הארץ לפרעה, וסיימוה בוישב ישראל.

א"ה, אני מתקשה להבין. לו היה תלוי בנו, ההיינו מסיימים פְּבִלֵעַ אֶת הַקֶּדֶשׁ וְיָמְתוּ (במדבר ד, כ)? או לֹא תַחֲלִלּוּ וְלֹא תָמוּתוּ (במדבר יח, לב), או אֶרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף (במדבר כה, ט)? הלזה יקרא מנהג הקהלות? במסכת מגילה⁸ דנים בארבע פרשות אם סמוכים לפרשת 'תצוה' או 'כי-תשא' איך יקראו, אם זה 'מנהג הקהילות' יזיזו כמה פסוקים, כלומר יקצרו או יארכו בשבת זו, וידחו או יקדימו! מצאנו שבתמין לא היו מחברים חוקת עם בלק אלא מחלקים חוקת. ואם החלוקה ל'סדרות' הוא רק מנהג הקהלות למה לא מצינו חילוקי דעות בין העדות כמו שיש למשל בהפטרות? [הרב י"י וייס נר"י: אבל סוף סוף זו שיטתו. ועליה אני נסמך]. והחלוקה במדרש רבה לפרשיות בשמותם, ושמות הפרשות כמו שראינו בתלמוד קדומים, ואין לתלותם במדפיסים.

הרי שמתייחס לתחילת הסיפור על בני ישראל כתחלת הפרשה החדשה, ואם כי מדבר ממנהגי הקריאה, בכ"ז יוצא מדבריו שלכאורה היו צריכים להתחיל לקרוא בתחלת עניין, בפסוק הקודם, שהוא לפי עניינו תחילת פרשה חדשה,

⁸ תלמוד בבלי מגילה כט ב מיתיבי: חל להיות בפרשה הסמוכה לה, בין מלפניה בין מלאחריה - קורין אותה, וכופלין אותה. בשלמא למאן דאמר **כי תשא** - היינו דמתרמי בההוא זימנא, אלא למאן דאמר צו את קרבני, מי מתרמי בההוא זימנא? - אין, לבני מערבא דמסקי לדאורייתא בתלת שנין. ובהמשך אותו עמוד במעבר לדף ל א. איתמר, חל להיות **בואתה תצוה**, אמר רבי יצחק נפחא: קרו שיתא **בואתה תצוה** עד **כי תשא**, וחד **מכי תשא** עד ועשית. אמר אביי: אמרי אוקומי הוא דקא מוקמי התם. אלא אמר אביי: קרו שיתא **בואתה תצוה** עד ועשית, וחד תני וקרי **מכי תשא** עד ועשית.

והוא כדברינו. ע"כ טיפת דיו של רש"י. דברי הרשב"ם שהוא מסתמך עליהם מוקשים, אבל אין בכוחנו לדחות את דבריו של הרשב"ם. עוד דברים נאמרו בעניין פרשה זו סתומה בגליון ויחי עג, ואיני כופלם כאן.

מט א קטע מ'מחלקי המים' – אשר יובל נר"ו

משל העבד שביקש לשחרר את בנו, פרשת ויחי (תיאודור-אלבק צו)

ואף יעקב ביקש לגלות את הקץ לבניו. שנאמר: "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים", למה הדבר דומה? לעבד שהאמינו המלך על כל מה שיש לו. בא אותו העבד למות, קרא לבניו לעשותן בני חורין ולומר להן היכן הוא דייתקי שלהן והאונן שלהן? ידע המלך ועמד לו מלמעלה ממנו. ראה אותו העבד והפליג את הדבר שהיה מבקש לגלות להן. התחיל אומר להם: בבקשה מכם, עבדים שלמלך אתם, היו מכבדין אותו כדרך שהייתי מכבדו כל ימיי.⁹

מט יב חֲכָלִילִי עֵינַיִם מִיָּין וּלְבָבִי שָׁנָה מִחֵלֶב: פרשגן הרב ד"ר רפאל בנימין פוזן ז"ל שבת בשבתו ויחי סו

א. לפי רש"י, הברכה מתארת את בריאותם של בני יהודה: "אדום עיניים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב". אבל אונקלוס תרגם על ארץ יהודה, שבנוסף לשפע יין וחלב נטלה גם קבין של יופי המוטעם בצבעי האדום והלבן: "יִסְמְקוֹן טוּרוֹהִי בְּכַרְמוֹהִי, יַחֲוֹרֵן בְּקַעְתִּיהָ בְּעִיבּוֹר וּבְעִדְרִי עֵינֶיהָ" (=יאדימו הריו בכרמיו, ילבינו בקעותיו בתבואה ובעדרי צאנו). כלומר, לעומד על פסגות הרי יהודה מתגלה משחק צבעים מרהיב: הרים המאדימים בכרמים ובקעות המלבינות בתבואה ובעדרי צאן. ניגוד בין אדום ולבן מוכר גם מנבואת ישעיהו, "אִם יִהְיֶה חֲטָאֵיכֶם כְּשָׁנִים כְּשֶׁלֶג יִלְבִּינוּ, אִם יֵאָדִימוּ כְּתוֹלַע בְּצֶמֶר יִהְיוּ" (אח), אבל שם הוא מופיע בהקשר שלילי ואילו כאן נדרש לשבח.

א"ה. שם הניגוד הוא שאדום הופך לבן, ולטובה! האדום הוא השלילי. כאן הצבעים ממשיכים להיות ואינם מתחלפים.

ב. תרגום נוסף לצירוף "חֲכָלִילִי עֵינַיִם מִיָּין" הוא "יִטּוּפוֹן נַעֲוֹהִי בְּחֶמֶר" (=יצופו גתיו ב"ין). בתרגום הראשון ("יִסְמְקוֹן טוּרוֹהִי בְּכַרְמוֹהִי"), הרים הם עיניים על דרך ההשאלה (כרש"י: "ולפי תרגומו עינים לשון הרים, שמשם צופים למרחוק"). אבל כאן דרש עינים בדמיון צלילי למעיינות היין הזורמים לגת (רש"י). ומכל מקום, לשמירת מספר המילים, שלוש בתרגום תמורת שלוש שבמקרא, תרגם "חֲכָלִילִי עֵינַיִם מִיָּין" – "יִטּוּפוֹן נַעֲוֹהִי בְּחֶמֶר", אע"פ שבדרך זו חֲכָלִילִי אינה מתורגמת.

⁹ דייתקי - צוואה או שטר הסכם, אונן - שטר מכר. העבד הנוטה למות מנסה לגלות לבניו היכן מסתיר המלך את מסמכי השחרור שלהם. מה פשר דבר זה?

¹⁰ והנמשל הוא יעקב שבברכתו לבניו ביקש לגלות את הקץ, שכן אמר: "אקרא לבניי להודיע להן אימתי הוא הקץ, מיד נגלה עליו הקב"ה הוא ואמר לו: לבניך את קורא, ולי לא? ... וְלֹא אֶתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב (ישעיהו מג, כב), כיון שראה אותו יעקב התחיל אומר לבניו: בבקשה מכם היו מכבדין להקב"ה כדרך שכיבדוהו אבותיי וכו', שנאמר: הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְחַלְכוּ אֲבֹתַי לִפְנֵינוּ (בראשית מו, טו) וגו'. אמרו לו: יודעין אנו מה בלבך, שָׁמַע יִשְׂרָאֵל י"י אֱלֹהֵינוּ י"י אֶחָד (דברים ו, ד)". ראה מדרש זה גם בתנחומא פרשת ויחי סימן ח. יעקב מנסה לגלות את הקץ לבניו וזה 'כתב השחרור' שלהם! שחרור ממה ועל למה? ראה המשך המדרש שם שהתחליף לגילוי הקץ היא קריאת שמע שבני יעקב אומרים פעמיים באהבה וקוראים ליעקב ממערת המכפלה: שָׁמַע יִשְׂרָאֵל! אנחנו עדיין באמונתנו שה' אחד ושמו אחד. וכבר הרחבנו בעניין זה בדברינו גילוי הקץ בפרשת ויחי, שם הראינו שלא רק יעקב, אלא גם אברהם ויצחק בקשו לגלות את הקץ ונעלם מהם. עם סיום ספר בראשית מנסה יעקב לגלות את הקץ ולמנוע את גלות מצרים הקשה המשמשת ובאה וזה אולי פשר 'שטר השחרור' – גילוי שימנע גלות. או שמא קץ הדורות ואחרית הימים. אך נתכסו ונעלמו מיעקב הקצים. המסך יורד על ספר בראשית ועולה המסך מעל החשיכה הגדולה והאימה של שעבוד מצרים בספר שמות, שיהפוך בהמשך לספר הגאולה.

ג. גם בתרגום "וּלְבָן שְׁנַיִם מִחֶלֶב" – "יִחְזְרוּ בְקָעֲתִיהָ בְּעִיבוֹר וּבְעִדְרֵי עֵנָא", מתפעל אונקלוס מיפוייה של ארץ יהודה: בקעותיה מלבינות בתבואה ובעדרי הצאן. אבל כיוון שבפסוקו אין רמז לבקעות, פתר רש"י בביאור חריף ומפתיע: "יִחְזְרוּ בְקָעֲתִיהָ – תרגם שְׁנַיִם לשון שְׁנֵי הסלעים". דבריו יובנו על פי ביאורו לפסוק "וּבֵין הַמַּעְבְּרוֹת... שֶׁן הַסֶּלַע מִהַעֲבֵר מִזֶּה וְשֶׁן הַסֶּלַע מִהַעֲבֵר מִזֶּה" (שמואל א, יד, ד); "שֶׁן הַסֶּלַע הִיא מִהַעֲבֵר מִזֶּה לְבֵין הַמַּעְבְּרוֹת מִכָּאן, וְשֶׁן הַסֶּלַע לְבֵין הַמַּעְבְּרוֹת מִזֶּה; הַגֵּיא הוּא קְרוֹי בֵּין הַמַּעְבְּרוֹת וְהִיא לוֹ סֹלַע מִכָּאן וְסֹלַע מִכָּאן". כיוון שלפי רש"י שן הסלע הייתה צמודה לגיא, דרש המתרגם "וּלְבָן שְׁנַיִם" כמו 'וּלְבֵין שְׁנַיִם'; הבקעה "בין שני הסלעים" – מִחֶלֶב, לְכִנָּה כחלב, וזהו "יִחְזְרוּ בְקָעֲתִיהָ".

מדפי פרשת השבוע של בר-אילן ויחי עז

ד"ר אדם בן-נון מלמד ב"מכללת אורות ישראל" ברחובות ובאלקנה.

"הכל על תיקון הספר שהיה במצרים" – האם הועתקו כתבי-יד תימנים מכתר ארם צובה?

פרשתנו חותמת את חומש בראשית. בכתבי היד של התורה וגם בחומשים הנדפסים מופיע בסוף כל חומש מניין פסוקי החומש. יש שהוסיפו גם את מספר הפרשות, מניין הסדרים, מניין האותיות וכדומה. פעמים שנוספו למספרים גם סימני גימטריה, כגון שם אדם המופיע במקרא והגימטריה של שמו שווה למספר פסוקי הפרשה. בסוף חמישה חומשי תורה אנו מוצאים רשימות מורכבות וארוכות יותר הכוללות מניינים שונים: סיכום כללי של מספרי הפרשות, הפסוקים, הפרשיות הפתוחות והסתומות, המילים והאותיות, ציון מקום האמצע של כל חומש ועוד. רשימות אלו הן למעשה מנגנוני אבטחה שנועדו להגן על הטקסט המקראי.¹¹

עיון במקורות הקדומים מראה שאין רשימה דומה לחברתה ולא כל הפרטים מופיעים בכל הרשימות.¹² חלק מהשינויים נובע משיבושים שנפלו בהן ו"תיקונים" ש"תוקנו" בהן. יחד עם זאת, לפחות חלק מהשינויים משקפים שיטות שונות. נראה שביסוד הרשימה היה מניין פסוקי התורה, ציון מקום חצי התורה בפסוקים, חצי באותיות, וחצי בתיבות כמובא במסכת קידושין דף ל ע"א. וראו גם במסכת סופרים ט, ב. ולאחר מכן התפתחו הרשימות והשתכללו. בכמה מכתבי היד בא גם מניין כולל של תיבות התורה ושל אותיות התורה.¹³

משפחת בְּנֵי הַיִּתָּה משפחה של סופרים-אומנים שפעלה בצנעא, במחצית השנייה של המאה החמש-עשרה ובראשיתה של המאה השש-עשרה. בני המשפחה נודעו במומחיותם בענייני המסורה וקביעת נוסח המקרא, והם יצרו עשרות ספרי מקרא מסוגים שונים – בעיקר תורה, נביאים, כתובים והפטרות, אך גם מעט מדרשים וסידורי תפילה.

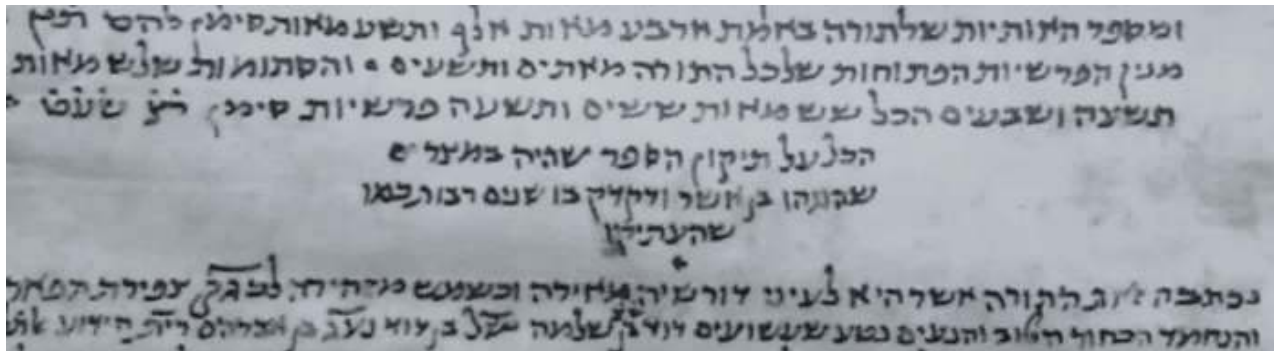
¹¹ ראו י' עופר וא' לובצקי, "המסורה למקרא כנהל תיקון שגיאות", תרביץ פב (תשע"ד), עמ' 92-95.

¹² ראו מ"ל קצנלנבוגן, "רישומי המסורה בסופי פרשות התורה וספרי התנ"ך", בתוך: הרב יוסף אליהו הלוי מובשוביץ (עורך), קובץ מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של הרב משה חיים הלוי קצנלנבוגן ז"ל, ירושלים תשס"א, עמ' יז-מג. שם הביא את הרשימות שמצא בספר החילופים, במאירי, במקראות גדולות וונציה רפ"ז ועוד, ודן בהן בהרחבה.

¹³ ראו י' בער וה' שטראק (מהדירים), דקדוקי הטעמים לר' אהרון בן אשר, ליפסא 1879 (מהדורת צילום: ירושלים תש"ל), עמ' 55.

בסך הכול מצויים בידינו היום כ-40 כתבי יד מעשה ידיהם. בסוף תיג'אן¹⁴ התורה של סופרי משפחת בְּנֵיה, הועתקה רשימת מניינים קבועה ואחידה תחת הכותרת "תורת יי תמימה משיבת נפש".

הרשימה נכתבה בכתב מרובע קטן והיא כוללת את סכום הפסוקים בכל חומש; ציון כל אלף פסוקים מתחילת התורה; הסכום הכולל של הפסוקים, הפרשות והסדרים בכל התורה; ציון מקום מחצית התורה בפסוקים, במילים ובאותיות; מניין התיבות והאותיות.

כתב יד בניה הסופר, משנות א'תשצ"ד לשטורות (רמג לב"ע), בידיים פרטיות בסוף הרשימה נכתב מניין הפרשיות הפתוחות לבד, מניין הפרשיות הסתומות לבד ומספרן הכולל. הרשימה חותמת בנוסח זה: "הכל על תיקון הספר שהיה במצרים, במצרים, שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים רבות כמו שהעתיקו". נוסח זה מזכיר את לשונו של הרמב"ם ב"משנה תורה" ספר אהבה, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה ת, ד. הציטוט – על פי מהדורת מקבילי:

וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים [...] שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים [הרבה]¹⁵ והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו. הערה זו נכתבה גם על ידי סופרים אחרים בני אותה תקופה. כמעט כל המלומדים שציטטו את הנוסח הנ"ל ציינו שהוא נכתב בקולופונים של התיג'אן העתיקים, ולכן קשרו את כתבי היד התימניים עם מסורת בן אשר. הגדיל לעשות מ"ד קאסוטו שמצא נוסח זה בכתב יד תימני¹⁶ וכתב באחת מרשימותיו:

השתמשתי בכתב יד נוסף של התורה וההפטרות, שהועתק מכתר ארם צובה, והנמצא כעת בספריית האוניברסיטה העברית. הוא אינו שלם אך כולל שליש מהתורה ואת רב ההפטרות.¹⁷

חוקרים אחרים שראו גם הם את ההערה זו בתיג'אן תימניים, והבינו ממנה שכתבי היד התימניים מתייחסים לכתר ארם צובה, הוזקקו לבאר ש"משמעות

¹⁴ "תיג'אן" (צורת הרבים של "תאג") הם ספרי מקרא הכוללים את נוסח המקרא מנוקד ומוטעם, ומלווים בהערות המסורה בלבד (בלא תרגום או פירושים).

¹⁵ תיבת "הרבה" אינה מופיעה במהדורת מקבילי, והוספה על פי נוסח כתבי היד התימניים (במהדורת הרב קאפח) והדפוסים.

¹⁶ ראו ש' מורג "על כתב יד חשוב של חמשת חומשי תורה", הארץ, תרבות וספרות, י"א בסיוון תשכ"א. בתחילה ציין מורג את מיקומה המדויק של ההערה בסוף רשימת המניינים, אך לאחר מכן כתב שההערה באה בקולופון (=רשימה בסוף כתב-היד המוסרת מידע על נסיבות כתיבתו). ראו ש' מורג, "גילויים נוספים בכתבי יד של מקרא", הארץ, תרבות וספרות, ב' בתמוז תשכ"א. וכן כתב י" רצהבי "ספרי מקרא קדומים מתימן", הארץ, תרבות וספרות, י"ח בסיוון תשכ"א, ובעקבותיהם חוקרים נוספים.

¹⁷ ירושלים, הספרייה הלאומית Ms. Heb. 4^o432; נכתב על ידי שלמה בן יהודה בירב [...] בירב עודד הידוע אלעזרי אלחשפי, בשנת ה'ר"כ ליצירה (י"ז בסיון א'תשע"א לשטורות).

הייחוס לכתר היא רק שכתב היד מתייחס למסורת הטברנית המשובחת, אך אין הכוונה להעתקה ישירה מן הכתר.¹⁸

מעניין לציין כי מהרי"ק¹⁹ (ר' יחיא צאלה, מגדולי חכמי תימן לפני כ-300 שנה) למד מכוח הערה זו, שבני תימן העתיקו את נוסח התורה מספר התורה של הרמב"ם. נראה שמהרי"ק הבין שיש לפרש את ההערה כך: "הכל על תיקון הספר [שכתב הרמב"ם לעצמו שהוא הוגה מתוך הספר] שהיה במצרים, שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים רבות כמו שהעתיקו".²⁰

למעשה ממיקומו של הנוסח הנ"ל, כפי שהוא מופיע בכתבי היד, נראה שהוא אינו קשור לקולופון, אלא הוא חותם את רשימת המניינים שנכתבה לפניו. שתי העורות האלה המתחילות ב"הכל על תיקון [...]" כתובות כהמשך לרשימה. לאחריהן יש רווח (לפעמים ברוח זה יש גם עיטור של סיום עניין), ורק לאחר הרווח מתחיל הקולופון.

לאחר שהוברר לנו ששתי העורות הן חתימה של כל הרשימה, ברור שלא ניתן לפרש את ההצהרה "הכל על תיקון [...]" באופן שהבין מהרי"ק. מאחר שרוב הרשימה עוסק במנייני פסוקים – מניין כולל של התורה ושל כל חומש וחומש, ציון אלף פסוקים, מקום חצי התורה וחצי כל חומש וחומש – אין להצהרה זו שום קשר ושכיחות עם ספר התורה שכתב הרמב"ם, שהרי בספר תורה אין כלל ציון של חלוקת הפסוקים ושל סופי הפסוקים.

נראה שהנוסח "הכל על תיקון הספר שהיה במצרים [...]" מתייחס רק לשורות שמעליו העוסקות במניין הפרשיות הפתוחות והסתומות. ברשימה נכתב: "מנין הפרשיות הפתוחות שלכל התורה מאתם ותשעים, והסתומות שלש מאות תשעה ושבעים. הכל שעש מאות עשים ותשעה פרשיות".

לשון זו הועתקה מהרמב"ם (הל' תפילין מזוה וספר תורה ת, ד). המעיין בלשון הרמב"ם בספרים המצויים לפנינו²¹ יראה, שיש מספר שינויי נוסח ממה שמופיע ברשימה ולכאורה נראה שעורך הרשימה ערך ועיבד את הלשון על פי הרמב"ם. אולם למעשה נוסח הרשימה תואם בדיוק את נוסח הרמב"ם שבכתבי היד התימניים, כפי שמופיע במהדורת הרב קאפה, פרט לתיבת "הפרשיות" במשפט "מנין הפרשיות הפתוחות שלכל התורה". תיבה זו לא נכתבה ברמב"ם, מאחר שכל דבריו שם עוסקים בענייני פרשיות, אך היא מתבקשת ברשימה שעוסקת בנושאים שונים, ובלעדיה לא יובן ההקשר. על עניין זה של מניין הפרשיות, שהועתק כאמור מהרמב"ם, הוסיף כותב הרשימה ש"הכל על תיקון הספר שהיה במצרים [...]". כמו שכתב הרמב"ם שם בתחילת דבריו. באומרו "הכל" הוא התכוון למניין הפרשיות הסתומות והפתוחות, ולא לשאר העניינים שברשימה, ודאי שלא התכוון לשאר עניינים שלא הזכירו ברשימה, כגון הניקוד והטעמים. לפי דברינו, אין ללמוד מנוסח ההערה שכתבו הסופרים התימניים בתיג'אן שהם העתיקו את נוסח התורה מספר התורה שכתב הרמב"ם או מכתב בן אשר. נוסח ההערה מלמד רק שהפתוחות והסתומות נעשו כדעת הרמב"ם ב"משנה תורה".

ע"כ אדם בן-נח.

קטע מהספר 'כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא' מאת הר"מ ברויאר ז"ל עמ' 90

¹⁸ עופר (לעיל, הערה 10), עמ' 338, הערה קודמת.

¹⁹ מהרי"ק, פעולת צדיק, א, בני-ברק תשס"ג, סימן כד, עמ' מא.

²⁰ וראו גם י"ש פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם צובה – עדות חדשה, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 62–63.

²¹ הן נוסח הדפוסים והן נוסח כתבי היד המעווקע במהדורות מקבילי, פרנקל ושילת.

8. אולם עצם העובדה הזאת מעוררת תמיהה. כי כבר ראינו, שאפילו ראשוני הסופרים לא הצליחו לכתוב נוסח מתוקן של התורה. והערבוביה של נוסח התורה – המתוארת בדברי רמ"ה – איננה תופעה של התקופה המאוחרת, אלא שרשה עוד בימים הקרובים לתקופת המסורה. מהיכן השיג יהודי תימן את הנוסח המעולה של התורה, התואם למסורה בכל פרט? הלכה זו, שהיתה רופפת בכל הדורות – איך היתה מאוששת בידיהם?

כאן מזכיר הר"מ ברויאר את מה שמובא במאמר הזה שסופרי התיגאן ציינו את הספר הידוע, כלומר את מה שהיה מאוחר יותר כתר ארם צובה, מקור לספריהם.

דומה, שיש לכך רק פתרון אחד. הסופרים של כתבי היד התימנים נהגו לציין, שכתבו 'על תקן הספר הידוע במצרים'¹; הוא הספר הכולל ארבעה ועשרים ספרים 'שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות' (רמב"ם, הלכות ספר תורה, פ"ח ה"ד). אין להניח, שכל סופרי התימנים הטריחו עצמם למצרים כדי להעתיק מן הספר הזה; אך אין גם סיבה לומר, שאותה טענה היא נטולת כל יסוד.

ידועה השפעת הרמב"ם על יהודי תימן. עצם העובדה, שהם זנחו את הניקוד העליון שבידיהם ועברו אל הניקוד הטברני – מקורה, כנראה, בהשפעה זו. כי 'הספר הידוע במצרים' כתוב בניקוד טברני. העתק מנוסח הספר הזה הגיע, כנראה, אל יהודי תימן; ממנו למדו את הניקוד הטברני²; וממנו למדו גם את נוסח הכתיב של התורה! אם נכונים דברים אלה, נמצינו למדים, שהספר הידוע שבמצרים היה שונה עקרונית מכל כתבי היד הידועים לנו. שכן רק הוא לבדו הציג נוסח מתוקן של כתיב המסורה; ונוסח דיפלומטי מתוך הספר הזה זהה עם נוסח אקלקטי מתוך שאר כתבי היד – ואף מעולה ממנו. הערות. 1 ראה גושן, כתבי יד, ע' 48. 2 ראה הרב קאסא, ע' רסב ואילך; גושן, הנוסח הטברני, הערה 133.

ע"כ מהספר 'כא"צ'...

כיון שנושא זה בא לידינו אוסיף בזה הערות פרופ' שלמה זלמן הבלין נר"ו, למאמר הדן על כתר ארם צובה. אבל אין לפניי המאמר שעליו נסבו ההערות.

1. הנני מעתיק מנוסח הספר המוגה - כ"י אוקספורד 577. במהדורת הצילום ירושלים וקליבלנד תשנ"ז, עמ' רסה-רסו, ומושווה לדפוס הראשון, רומי, קודם רל"ה, והדפוסים הספרדיים, על טענתו של נ' אלוני, 'רמב"ם, בן אשר ובן בויאעא משמשים כתר ארם צובה', תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 348-370. כי הכתר יצא מירושלים לפני הרבה שנים. השיב כהוגן מ' גלצר. 'מלאכת הספר של כתר ארם צובה והשלכותיה'. ספונות. ד (יט) (תשמ"ט). עמ' 167-276. וציין לזכ' ז. ג: 'כמה שנים'. ושם. ז, ח, מפורש כי ביטוי זה מדבר על פרק זמן של שבעים שנה!
3. נוסף מעל לש' בכ"י המגיה,
4. כך גם בדפוס הספרדי ו' שאלתיאל והדפוס הראשון, רומי ר"ל-רל"ה, בנוסחאות מאוחרות: 'ודקדק בו שנים הרבה',
5. כך נראה להוסיף כדי שהמשפט יהיה ברור, אם כי ניתן לפרשו כך גם בלא מילה זו, כוונת הדברים 'שהגיהו' והעתיקו חוזר על 'הכל' שהיו סומכין עליו, היו מגיהין ממנו, והיו מעתיקים ממנו. מכאן ברור שספר זה לא היה ספר תורה, שהרי היו בו ארבעה ועשרים ספרים, והיה אפוא חומש (המכונה מצחף או קודקס, ובלשון הפוסקים 'ספרים הכתובים דפים דפים').

א"ה. כאמור, אין לפניי המאמר אבל לשון הרמב"ם מתקשה לסבול הבנה זו. וספר שסמכנו עליו בדברים אלו, הוא הספר הידוע במצרים, שחזא כולל ארבעה ועשרים ספרים, שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים; ועליו, היו הכול סומכין, לפי שהגיהו בן-אשר ודקדק בו שנים, והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו. ועליו, סמכתי בספר תורה שכתבתי כהלכתי.

להבנה זו, בן אשר הגיה ודקדק שנים (רבות) את הספר, ואחריו **הכול** הגיהו והעתיקו מהספר הזה. הלשון כמו שזעתיקו אינו מתיישב יפה להבנה זו. 'כמו שהעתיקו' מתפרש 'כמו שידוע', העתיקו לנו מכמה דורות שמועה-מסורת שספר זה טופל ע"י בן-אשר.

7. לפני שנת רל"ט ראהו ר' סעדיה העדני בהיותו בחלב, כפי שהוא מספר בפירושו על ספר אהבה ממשנה תורה הנמצא בכ"י שבספריית הבודליאנה באוקספורד, נויבאואר מס' 620 (כתיבתו החלה בכ"ח בטבת הרל"ט, דף 196 ע"א, המובאה להלן היא בדפים 119-120): 'הספר שסמך עליו הגאון [הרמב"ם] ז"ל עדיין הוא היום במדינת צובה והיא חלב ויסמוה אלתאג' ומכתוב עלי רק בכל ורקה תלאת דפאית ומכתוב פי אכ"ר שהגיהו בן אשר' (וקורין לו הכתר', והוא כתוב על קלף, בכל יריעה שלושה טורים, וכתוב בסופו שהגיהו בן אשר). ובגיליון ממול: אלתאג', הוסיף ר' סעדיה: 'ואני בעצמי ראיתי בחלב בזה הזמן, שהיא מדינת צובה'. בהעתק שני מפירוש זה, כ"י אוקספורד, נויבאואר 619, דף 138 ע"ב: 'הספר שסמך עליו הגאון ז"ל עדיין הוא היום במדינת צובה והיא חלב, ויסמוה אלתאג' [...] ומכתוב פי אכ"ר אני אהרן בן אשר שהגהתיו וכו' ואני ראיתי וקראתי בו'. העתקתי מגוף כתב היד שעייתי בו בספריית הבודליאנה באוקספורד, בשבט תשנ"ו. וראה על כל זה אצל י' פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם צובה - עדות חדשה, ירושלים תשנ"ג, עמ' 95. גם ר' יהוסף אשכנזי ה'תנא' מצפת, כמעט מאה שנים לאחר מכן, מעיד שראהו: מצאתי הספר עצמו של בן אשר שהעתיק הוא [הרמב"ם] ממנו פרשיות הפתוחות והסתומות כמו שכתב בספרו, ומצאתי בו שפעמי' רבות לא כתב אלא תיבה אחת בשיטה והתחיל כנגדה בשיטה שתחתיה וכו', ואף העתיק קצת מן הקולופון ששם, כ"י הבודליאנה באוקספורד, מס' 1664, דף 123 ע"ב. אף זאת העתקתי מגוף כתב היד כנ"ל. גם בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים יש עותק בכתב יד מביאורו של ר' סעדיה על הרמב"ם, מס' 1179, 8, ובו הקטע הזה בדף קב ע"א, ונוסחו כבהעתק השני דלעיל (כתב יד זה לא קוטלג עדיין והוא רשום רק בפתקיה, וכנראה משום כך לא ידעו עליו כל העוסקים בעניין. כתב יד זה נרכש בידי הספרייה לפני למעלה מחמישים שנה ונזכר במכתב של א"ח פריימן למ"ד קאסוטו מג' באדר תש"ד, בזה הלשון: 'לפני זמן מה רכשה הספרייה הלאומית שלנו כ"י של ביאור ר' סעדיה עדני', ראה י' עופר, 'כתר ארם צובה לאור רשימות קאסוטו', ספונות, ס"ח ד (תשמ"ט), עמ' 338.

9. בהם: ר' סעדיה ב"ר דוד העדני בין שנת הרל"ט ושנת הרמ"ד; ר' יהוסף אשכנזי 'התנא' מצפת, בסביבות השנים ש"כ-ש"מ; ר' ישי ב"ר עמרם הכהן עמאדי, בשנים שכ"ו-שס"ד. האנשים שהזכירם ר' אליהו ו' חיים - הראנ"ח; על הזמן הסמוך לשנת תקנ"ג מספר הנוסע האנגלי אלכסנדר ראסל, A. Russel, The Natural History of Aleppo, London 1794, שראה את הכתר בחלב, ושהיהודים שם מספרים על משלחות שבאו מאירופה במטרה לראות את הכתר כדי להכריע על פיו במקומות מסופקים; א"א הרכבי ראהו שלוש פעמים בשנים תרע"ט תרצה, ר' יעקב זאב העתיק ממנו ושלח רשימת שינויים לר' יעקב ספיר, אבן ספיר, ליק 1866, עמ' יב; ר' מנשה סתהון ור' שלום שכנא ילין, ראוהו בשנת תרי"ז, אלקן אדלר, בשנת תקנ"ח; נסים בכר, מנהל בית ספר כ"ח בחלב, סמוך לשנת תרל"ג, העתיק וצילם, ושלח תצלום לאיזידור לב שמסרו לווייליאם ויקס, שפרסם תצלום של דף אחד בשנת תרמ"ז; הכומר ג'וזף סיגל מביא בספרו בשנת תרע"ט תצלום של עמוד מן הכתר. כן ראוהו ר' מאיר נחמד בתרצ"ג, ר' יהודה עטייה ומ"ד קאסוטו. תצלומי עמודים מן הכתר ראה בספרו של ו' ויקס, אוקספורד שנת 1887, על פי מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים תש"ך. בראשו, בעמ' יא. ובעמ' טו. הערה 20. ובספרו של ג' סיגל. מסעות בצפון סוריה (אנגלית). לונדון 1910, עמ' 99; התצלום הזה ניתן גם בספרו של א' שמוש. הכתר. ירושלים תשמ"ז, עמ' 54. על הרשימות השונות שנערכו על פי כתר ארם צובה ראה פנקובר (לעיל, הערה 25).

11. אה מאמריהם של י' בן-צבי, מ' גושן-גוטשטיין וד"ש לוינגר, בתור: מחקרים בכתר ארם צובה (שם); וראה, J. S. Penkower, wMaimonides and Aleppo Codex', Textus, 9 (1981), pp. 39-128. ערעוריו של אלוני (לעיל, הערה 21), עמ' 348-370, אין בהם ממש. מחקרו המאלף והמצוין של מ' גלצר (לעיל, הערה 21), עמ' 167-276, הוכיח את אמתות ייחוסו של הספר הזה, מצד כותבו, מנקדו, מטעימו ומגיהו, ומצד זיהויו כספר שהשתמש בו הרמב"ם. וראה גם עופר (לעיל, הערה 25), עמ' 277-344. את הספרות בעניין הכתר רשם פנקובר (לעיל, הערה 25), עמ' 120-130. לאחרונה נתפרסמו כמה חוברות של פולמוס בעד ונגד ייחוסו של הכתר ומעמדו בהלכה למעשה כיום הזה, בעד: ר"ד יצחקי ור"י טשינגל, נביאי האמת והצדק, בני ברק תשנ"ה; [רמ"מ קארפ], קנאת סופרים, ירושלים תשנ"ה. נגד: ר"מ דוידוביץ [א"י הופמן], קונטרס דעת תורה.

13. ראה גם לעיל, הערה 5.

מה שנכתב כאן בסוף הערה 11 על חוברות פולמוס, יש להוסיף עליהן. הצד השווה שבחברות המתנגדות לקבל את כתר ארם צובה בציבור התורני, הוא שנכתבו ע"י אנשים המכירים בקבלת קהלת ארם-צובה, אבל מסיבות של 'אסור לשנות' מעלים טענות סרק שחלקם מוזכרים בחוקרים פוקרים או גויים, או טענות חדשות שרק מי שאינו מבין בעניין עלול לקבלם.

תן לחכם ויחכם-עוד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com

הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליונו מופיע

שם): <http://www.ladaat.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה

<http://forum.otzar.org/forums/viewtopic.php?f=45&t=10317&p=272195#p272195>

אם אתה מתעניין

בהבטים הלשוניים של התורה

(לשון המקרא, המשנה, התלמוד וכו')

אתה מוזמן להרשם (בחנם)

לקבלת דוא"ל בגישאים לשוניים

ברכות: franklashon@gmail.com

☺ בוא להחכים את עצמך ואת שאר המכותנים ☺